

ความเจ็บปวดของการกิน: รสชาติอาหารในความทรงจำบาดแผล

สิ่งที่สังครามหรือเหตุการณ์ความขัดแย้งส่งผลต่อผู้คนโดยตรงคือความสูญเสียและประสบการณ์เจ็บปวด (traumatic experiences) ที่ฝังอยู่ในความรู้สึกและความทรงจำของบุคคล ความรุนแรงของสังครามที่ก่อให้เกิดบาดแผลทางจิตใจและร่างกายต่อบุคคลยังสร้างกระบวนการทางสัญลักษณ์ที่สามารถสัมพันธ์กับความรับรู้ถึงสิ่งอื่นและผู้อื่น

บทความชิ้นนี้สำรวจความทรงจำเจ็บปวดที่ปรากฏผ่านสัญลักษณ์ของอาหาร เพื่อชี้ให้เห็นถึงความโหดร้ายของสังครามและผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อผู้คนแต่ละพื้นที่ โดยจะเริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นถึงมิติทางวัฒนธรรมของอาหารที่เป็นมากกว่าเรื่องความอร่อยของรสชาติ ความเชื่อมโยงของอาหารในพื้นที่ความทรงจำ และนำเสนอความเจ็บปวดของการกิน ความทรงจำบาดแผลที่ปรากฏในรูปอาหาร

อาหารในมิติวัฒนธรรม ความอร่อยที่มากกว่ารสชาติ

เรื่องของอาหารการกินยากจะกำหนดว่าอาหารประเภทใดหรืออาหารของชาติใดมีรสชาติอร่อยที่สุด เนื่องจากในแต่ละวัฒนธรรมมีการกำหนดและรับรู้รสชาติความอร่อยของอาหารแตกต่างกัน หรือแม้แต่อาหารจานเดียวกัน รสชาติของอาหารก็ขึ้นอยู่กับความชื่นชอบส่วนบุคคลซึ่งมาจากภูมิหลังของประสบการณ์ส่วนตัว (background experience) อาหารการกินจึงเป็นมากกว่าความอร่อยที่มาจากการลิ้มลองรสชาติอาหาร (taste) ในแต่ละจาน แต่ยังรวมถึงรสชาติของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการทำอาหาร และรสชาติที่เกิดจากการมีประสบการณ์ใกล้ชิดระหว่างอาหารกับผัสสะ (sensory) ไม่ว่าจะเป็นกลิ่น (smell) ความรู้สึกในปาก (mouthfeel) ความรับรู้ภายใน (interoception) (Sutton, 2010) ซึ่งล้วนมีผลต่อการสร้างความหมายหรือนิยามรสชาติความอร่อยของอาหารจานนั้น

ในทางมานุษยวิทยา ความเข้าใจต่อมื้ออาหารสามารถมองเชื่อมโยงได้ถึงมิติทางสังคม วัฒนธรรม Mary Douglas (1972) เสนอว่ามื้ออาหารเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มีระบบระเบียบ วัฒนธรรมแฝงฝังอยู่ การกำหนดลำดับการเสิร์ฟ หรือวิธีการเสิร์ฟอาหารเครื่องดื่มแก่แขก คนแปลกหน้า หรือคนในครอบครัว สอดคล้องกับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คน มื้ออาหารจึงเป็นโครงสร้างภาษานิดหนึ่ง (syntagmatic relations) ที่มีการจัดลำดับอาหารจานหลักอาหารจานรองตามเหตุการณ์หรือกิจกรรมทางสังคม ข้อเสนอของงานชิ้นนี้แม้จะผ่านมาเกือบห้าสิบปี แต่ก็มีความสำคัญที่ไม่ได้มองอาหารเป็นเพียงเรื่องการกินเท่านั้น

ระยะหลังทิศทางการหันมาศึกษาอาหารการกินโดยเน้นการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เบื้องหน้ามื้ออาหารกลายเป็นพื้นที่การต่อรองความสัมพันธ์ทางอำนาจ ปฏิบัติการด้านอาหารโดยตัวมัน

เองจึงถือเป็นพื้นที่สร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่มีกระบวนการและเบื้องหลังความสัมพันธ์ของตัวแสดงที่อยู่ในขั้นตอนการประกอบอาหารแต่ละมื้อ (Marte, 2011) นักวิชาการบางท่านมองว่าขอบเขตความเข้าใจในเรื่องอาหารการกินได้ครอบคลุมถึงมิติเรื่องเพศ ชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ชนชั้น และการทำอาหาร (cooking) แต่ครั้งก็ผูกอยู่กับรสชาติของวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ความโหยหาอดีต ความแปลกใหม่ที่น่าหลงใหล (exoticism) การค้า การท่องเที่ยว ตลอดจนรสชาติของอาหารที่มีผลต่อความรู้สึกภูมิใจในฐานะอาหารของชาติ (national dish) (Strand, 2023)

ว่าด้วยความทรงจำและอาหาร เมื่อความทรงจำเคลื่อนที่ ความเจ็บปวดก็เคลื่อนตาม...

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การนำเสนอรสชาติที่หลากหลายของมื้ออาหารในโลกวิชาการ แต่ก็มีประเด็นภาพรวมทิศทางการศึกษาอยู่ ตัวอย่างเช่น งานศึกษาการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจการเมืองอังกฤษในรูปแบบทุนนิยมโลกผ่านอำนาจของน้ำตาลและความหวาน (sweetness) (ดู Mintz, 1985 ใน Strand, 2023) หรือการเดินทางของอาหารจากผู้อพยพชาวโดมินิกัน (Dominican immigrants) ในนิวยอร์ก บทบาทของอาหารในชีวิตประจำวันในถิ่นที่อยู่ใหม่ไม่สามารถแยกออก (inseparable) จากความเป็นกลุ่มก้อนอัตลักษณ์และความทรงจำเดิม เนื่องจากปฏิบัติการของอาหารสะท้อนให้เห็นปัญหาการแบ่งแยกเพศและเชื้อชาติอันนำไปสู่การกำหนดพื้นที่ทางสังคมในหมู่ผู้อพยพ (Marte, 2011) ในบางครั้ง อาหารยังสื่อถึงความคิดถึงบ้านเกิด (nostalgia) ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้ผู้อพยพหันมาทำอาหารหรือรับประทานอาหารที่พวกเขาเคยกินตั้งแต่ยังเด็ก (Ore, 2018) แนวทางเหล่านี้ชี้ภาพรวมการศึกษาในประเด็นการเคลื่อนย้ายของอาหาร (mobility of food) ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการย้ายถิ่นของผู้คน

ข้อเสนอการศึกษาการเคลื่อนย้ายอาหาร ไม่ว่าจะเป็นประเด็นอัตลักษณ์ของผู้คนและอาหารรสชาติทางวัฒนธรรม ความคิดถึงบ้านเกิด หรือแม้แต่ผัสสะของการกินที่ David Sutton (2010) เสนอ ได้บ่งชี้ถึงผลของการทำงานร่วมกันระหว่างอาหารและความทรงจำ (memory) อย่างมีนัยสำคัญ ความทรงจำจึงถือว่ามีบทบาทจำเป็นสำหรับชีวิตของผู้คนที่ดำรงอยู่ในสังคม เพราะช่วงเวลาอดีต (past) ของผู้คนได้กลับมาอยู่ในปัจจุบัน (present) ผ่านบทบาทของความทรงจำ ฉะนั้นเมื่อผู้คนเผชิญปัจจัยทางสังคมใหม่ ความทรงจำจากอดีตก็เริ่มทำงานหรือมีปฏิกิริยาตอบโต้กลับ ทำนองเดียวกัน อาหารแต่ละมื้อหรือการทำอาหารแต่ละจาน ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับทุกช่วงเวลาของชีวิตผู้คน เมื่อผู้คนเคลื่อนย้ายจากที่เก่าไปที่ใหม่ อาหารก็ได้กลายเป็นเครื่องมือการจดจำหรือการสร้างความรู้สึกต่อช่วงเวลาที่ผ่านมา (remembering or making sense of the past) (Holtzman, 2006)

แต่อย่างไรก็ตาม ในหลายครั้งความทรงจำไม่ได้เป็นเพียงความสุขที่ผ่านพ้นไป ความทรงจำยังแบกรับความเจ็บปวด ความโศกเศร้า และความสูญเสีย ด้วยเหตุนี้ประเด็นเรื่องความทรงจำที่

เจ็บปวด (traumatic memories) จึงมีบทบาทต่อความเข้าใจดีตพอสสมควร Marianne Hirsch (2008) ศึกษาประเด็นนี้ผ่านเหตุการณ์การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (holocaust) ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเสนอว่าการหลอกลอนของเหตุการณ์เลวร้ายในอดีตถูกส่งต่อ (handed down) สู่คนข้ามรุ่น (trans-generation) โดยมีความทรงจำทำงานอยู่เบื้องหลัง

ในแง่นี้ ความทรงจำจึงไม่ได้กระทบเพียงแต่ผู้ที่มีประสบการณ์โดยตรงเท่านั้น หากแต่ความทรงจำมีความเคลื่อนไหว แตกตัว (fragment) และไหลซึมผ่าน (bleed through) ไปสู่ผู้อื่น นี่เป็นแนวคิดหลังความทรงจำ (post-memory) ที่ถูกใช้อธิบายถึงผลกระทบและความต่อเนื่องของความทรงจำที่เกิดขึ้นต่อผู้ประสบเหตุ และผู้คนโดยรอบ ทำให้คนรุ่นถัดมาแม้พวกเขาจะไม่ได้เผชิญเหตุการณ์เลวร้ายโดยตรงแต่ก็อาจได้รับประสบการณ์จากคนรุ่นก่อน เรื่องราวในอดีต ภาพเก่า หรือพฤติกรรมเดิมบางอย่างก็อาจไหลซึมสู่คนรุ่นหลังจนดูเหมือนเป็นความทรงจำของตัวเอง (Hirsch, 2008) ความต่อเนื่องของความทรงจำนี้เองทำให้แนวคิดหลังความทรงจำไม่ใช่เพียงการอธิบายระดับอัตลักษณ์ (identity) แต่ยังเป็นกระบวนการเชิงโครงสร้างความทรงจำที่ถูกถ่ายทอดอย่างมีพลวัต

ทำนองเดียวกันกับเรื่องการกิน มิติของอาหารนอกจากจะบอกเล่าถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างความทรงจำร่วม หรือเชื่อมโยงการคิดถึงบ้านเกิด ตลอดจนการประดิษฐ์สร้างความเป็นชุมชนใหม่ในพื้นที่ต่างแดน (Holtzman, 2006) ความทรงจำเกี่ยวกับอาหารยังบอกเล่าเรื่องราวร้าย ๆ (trauma) ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ทั้งต่อผู้อยู่ในเหตุการณ์โดยตรง หรืออาจรวมถึงคนรุ่นหลังด้วย (Strand, 2023)

อาหารรสขม: สงคราม ความรุนแรง และความทรงจำเลวร้ายเกี่ยวกับอาหาร

เรื่องเล่าความทรงจำเลวร้ายของการกินปรากฏในอาหารหลายจาน อาหารเหล่านี้สะท้อนความรุนแรงทางประวัติศาสตร์ และความโหดร้ายจากการกระทำของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย นับตั้งแต่ยุคคำทาสผิวสี ทาสจะถูกทิ้งอยู่กับเศษอาหารที่เจ้านายกินเหลือ พวกเขาจะปรุงเศษอาหารพวกนั้นด้วยหม้อใบเดียว เพราะไม่มีอุปกรณ์ครัวอื่น ๆ อาหารของทาสคืออาหารที่กินประทังชีวิตเพื่อความอยู่รอดหลังจากที่ทำงานหนักตั้งแต่เช้าตรู่จนพระอาทิตย์ตกดิน (Strand, 2023) หรืออาหารของนักโทษในค่ายนาซี ตลอดจนปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นจากผลกระทบภาวะสงครามทั่วโลก

Ben Kasstan บอกเล่าถึงความสัมพันธ์ของอาหารกับชาวยิวในลอนดอนที่รอดพ้นจากเหตุการณ์การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (holocaust) อาหารบางชนิดโดยเฉพาะขนมปัง (bread) กลายเป็นสิ่งย้ำเตือนถึงความทุกข์ทรมาน (affliction) ของชีวิตในเหตุการณ์ความรุนแรง ชาวยิวในลอนดอนมีวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง พวกเขาจะนิยมห่อขนมปังด้วยผ้าเช็ดหน้า หรือไม่ก็ใส่ไว้ในกระเป๋าถือหรือเก็บไว้ในกระเป๋าเสื้อ ที่มาของการกระทำนี้เกิดขึ้นจากการเรียนรู้กลยุทธ์ในการเอาตัว

รอดในช่วงการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ การมีขนมปังในมือคือการกำหนดความเป็นและความตายของชีวิต (Kasstan, 2015)

ผู้หญิงชาวโปแลนด์ท่านหนึ่ง ผู้รอดตายจากค่าย Auschwitz ค่ายคุมขังชาวยิวที่ใหญ่ที่สุดของนาซี เล่าถึงความขมขื่นของการเอาชีวิตรอดด้วยเศษขนมปัง สำหรับนักโทษชาวยิวขนมปังนี้อาจแยกออกจากชีวิตในค่ายได้เลย เธอเล่าว่า *"ที่นี่ (ลอนดอน) มีงานขนมปังให้เราหยิบเอง...ฉันนะ ทั้งของในครัวหลายอย่างมาก แต่พอเป็นขนมปัง ฉันทำอะไรกับมันได้ทุกเมนู แต่ทั้งมันไม่ได้จริง ๆ เพราะคนอยากกินเปลือกขนมปังกันแทบตาย"* (ดู Kasstan, 2015: 356) ขนมปังเหล่านี้ถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของอาหารที่สื่อถึงความหมายความเจ็บปวดและการเอาชีวิตรอดในช่วงที่ชีวิตต้องเผชิญความยากลำบากในค่ายกักกัน

คล้ายกับรายงานผลกระทบระยะยาวในทัศนคติด้านอาหารของผู้รอดชีวิตจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ โดย Sindler และคณะ ปีค.ศ. 2004 ผู้รอดชีวิตจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกาเล่าว่าความทรงจำแย่ ๆ ที่เกิดจากอาหารมีผลต่อพฤติกรรมพวกเขามาจนถึงปัจจุบัน

ตอนอยู่ในค่ายกักกัน พวกเขาต้องกินหญ้า ใบไม้ หรือกินเศษกระดูกเพื่อประทังชีวิต เหตุการณ์เหล่านั้นกลายเป็นส่วนสร้างและกำกับพฤติกรรมผู้คน กระทั่งปัจจุบันหลายคนไม่อยากทิ้งอาหาร (throwing away food) เพราะรู้สึกเป็นบาป แม้แต่อาหารที่กินเหลือพวกเขาก็จะเก็บไว้ นอกจากนี้หลายคนยังไม่ต้องการที่จะยื่นเข้าแถวเพื่อซื้ออาหาร บางคนเล่าว่า *"สำหรับเรา ถ้าเราไปร้านอาหาร แล้วต้องต่อแถวซื้อของ เราขอยอมแพ้ ไม่อยากทำ ไม่อยากได้อาหาร มันทำให้เราอ่อนเวลากลับไปในสมัยที่ต้องแถวรอกินซูปจืด ๆ "* ในค่าย (Sindler et al, 2004: 192)

สำหรับกรณีในสังคมไทย ประเด็นความทรงจำเจ็บปวดกับอาหารต้องย้อนไปในเหตุการณ์วันที่ 25 ตุลาคม ปี พ.ศ. 2547 เมื่อเจ้าหน้าที่รัฐสลายการชุมนุมชาวตากใบ จังหวัดนราธิวาส ประชาชนราว 1,000 คนถูกจับมัดมือโพล่หลังนอนคว่ำซ้อนทับกันบนรถบรรทุกกว่า 20 คัน และเดินทางไปค่ายทหารข้ามจังหวัด ระยะทางราว 150 กม. ด้วยเวลาเดินทาง 5 ชั่วโมง ผลปรากฏว่าประชาชนเสียชีวิตขณะถูกลำเลียงในรถบรรทุก 78 คน รวมกับผู้เสียชีวิตในที่ชุมนุม 7 คน และสูญหายอีก 7 คน (แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง, 2566)

เหตุการณ์ตากใบถือได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์บาดแผลของสังคมไทยที่ผ่านมากกว่า 20 ปีแล้ว ผู้สูญเสียจำนวนมากยังไม่ได้รับความเป็นธรรม คดีการฟ้องร้องเอาผิดต่อเจ้าหน้าที่รัฐไม่มีความคืบหน้าทางกฎหมาย มีเพียงความทรงจำเจ็บปวดที่ดำรงอยู่ต่อผู้สูญเสียญาติพี่น้องของพวกเขา โดยเฉพาะเมื่อพวกเขายังต้องใช้ชีวิตอยู่ในบ้านหลังเดิม หรือได้รับประทานอาหารบางจานที่เคยทานร่วมกัน ข้าวของเครื่องใช้หรืออาหารเหล่านี้ได้บรรจุความทรงจำเจ็บปวด และเป็นดังพยานบันทึกความรู้สึกหรือความสัมพันธ์ที่พวกเขาเคยมีร่วมกัน

แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง ได้เล่าถึงอาหารที่เชื่อมโยงกับความทรงจำของผู้สูญเสียในเหตุการณ์ตากใบ อาหารบางเมนูเช่น 'ซูปเป็ด' ยังคงเป็นอาหารที่ทำให้หญิงผู้หนึ่งคิดถึงและนึกถึงสามีของ

เธอทุกครั้งที่ได้รับประทาน สามีนของเธอที่จากไปในเหตุการณ์ตากใบถูกขนานนามว่าเป็นคนที่ทำซุบเปิดได้อร่อยที่สุดในหมู่บ้าน และเขาก็เป็นผู้ทำซุบทุกครั้งเมื่อหมู่บ้านมีงานเลี้ยง หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับแก้วน้ำชาของพ่อ ตั้งแต่พ่อจากไปในเหตุการณ์ตากใบ คนในครอบครัวก็เก็บแก้วนั้นไว้ในตู้และไม่หยิบมาใช้อีกเลย เพราะทุกคนในบ้านอยากเก็บของชิ้นนี้ไว้ในฐานะที่เป็นของพ่อ (ดู แพร ศิริ ศักดิ์ดำเกิง, 2566)

ส่งท้าย

การมองความเจ็บปวดของการกินทำให้เห็นว่าวิธีการกินที่ไม่ได้เป็นเพียงการลิ้มลองรสชาติของอาหาร หรือกินเพื่อสะท้อนสำนึกความภูมิใจของตัวตนหรือวัฒนธรรมเท่านั้น อาหารอาจหล่อเลี้ยงจิตใจและร่างกายเรา แต่เมื่ออาหารไม่ดีหรือเผชิญสถานการณ์เลวร้ายเมื่อตอนกินอาหาร เช่น การบริโภคเพื่อเอาตัวรอดจากภาวะสงคราม หรือความทรงจำของอาหารที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์ความรุนแรง เรื่องของการกินก็อาจทำให้เรารู้สึกหดหู่ รู้สึกไม่ดี จนถึงขั้นกลายเป็นความทรงจำเจ็บปวดที่ปรากฏผ่านรูปลักษณะของอาหาร (Strand, 2023)

ด้วยเหตุนี้ สำหรับหลายคน รสชาติอาหาร ประเภทของอาหาร หรือพฤติกรรมการกินอาหารบางอย่าง จึงมีบทบาทสำคัญต่อการทำงานของความทรงจำ การนึกถึง หรือการรำลึกถึงบาดแผลที่อยู่ภายในบุคคล บาดแผลทางความรู้สึกเหล่านี้เป็นสิ่งที่จัดการได้ยากภายใต้ชีวิตประจำวันดำรงอยู่ด้วยการกินอาหารหรือทำกับข้าวในทุกมื้อ หลายคนจึงต้องพกขนมปังไว้ในกระเป๋าสี หรือห่อไว้ในผ้าเช็ดหน้า บางคนเก็บเครื่องครัวของพ่อไว้มิดชิด บางคนไม่กล้าทิ้งอาหารเพราะกลัวเป็นบาป หรือบางคนไม่กล้าแม้แต่จะต่อแถวเข้าคิวซื้ออาหารเพราะรู้สึกไม่ดี การกระทำเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผลจากการทำงานของความทรงจำเจ็บปวดจากอาหาร ซึ่งความทรงจำดังกล่าวก่อรูปจากสงครามหรือเหตุการณ์ความรุนแรง และได้เดินทางจากอดีตข้ามเวลามาสู่ความรู้สึกในปัจจุบัน

ผู้เขียน

วิมล โคตรทุมมี นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

- แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง. (2566). ตากใบในความทรงจำ .ใน ชัยสรา ขมะวรรณ มุกดาวิจิตร (บ.ก.), *ลิ้มรสความทรงจำ: ตากใบ*. (27-35). นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- Douglas, Mary. (1972). Deciphering a Meal. *Daedalus*, 101(1). 61-81.
- Hirsch, Marianne. (2008). The Generation of Postmemory. *Poetics Today*, 29(1). 103-128.
- Holtzman, Jon. (2006). Food and Memory. *Annual Review of Anthropology*, 35(1) : 361-378.

- Kasstan, Ben. (2015). The Taste of Trauma: Reflections of Ageing Shoah Survivors on Food and How They (Re)Inscribe It with Meaning. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 26: 349–365.
- Marte, Lidia. (2011). Afro-Diasporic Seasonings: Food Routes and Dominican Place-Making in New York City. *Food, Culture & Society*, 14(2):181–204.
- Ore, Hadas. (2018). Ambivalent Nostalgia: Jewish-Israeli Migrant Women “Cooking” Ways to Return Home. *Food, Culture & Society*, 21(4): 568–584.
- Sindler, Amy, et al. (2004). Holocaust Survivors Report Long-Term Effects on Attitudes toward Food. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 36(4):189–196.
- Strand, Mattias. (2023). Food and Trauma: Anthropologies of Memory and Postmemory. *Cult Med Psychiatry*, 47: 466-494.
- Sutton, David. (2010). Food and the Senses. *Annual Review of Anthropology*, 39(1): 209–223.